

Erken Modern Felsefede Şüpheli Fideizmin Dinî Kurgusalcı Bir Söylem Olarak Yorumlanması

The Interpretation of Skeptical Fideism as a Religious Fictionalist Discourse in Early Modern Philosophy

EMİNE GÖÇER

Çukurova University

NİLÜFER ÖZTÜRK KOCABIYIK

Çukurova University

Received: 29.09.2025 | Accepted: 10.03.2026

Abstract: This study investigates skeptical fideism in early modern philosophy by analyzing its historical origins, epistemic foundations, and connection to religious fictionalism. Emerging from the revived Pyrrhonian debates, particularly the “Pyrrhonian crisis” and the “problem of the criterion of truth,” skeptical fideism articulated a systematic opposition between reason and faith, reinforced through skeptical arguments. Within early modern Catholic thought, this approach gained particular significance as a strategy to defend faith in the face of rational critique. Key figures such as Erasmus, Montaigne, and Bayle contended that the mysteries of faith resist rational comprehension yet remain defensible through a skeptical stance. Since rational justification inevitably leads to further skepticism, they argued, reason must be bracketed in matters of faith. Accordingly, faith isn’t construed as justified belief but as a pragmatic commitment fostering communal harmony. By situating this perspective in dialogue with religious fictionalism, the article illuminates the historical, epistemic, and semantic dimensions of skeptical fideism.

Keywords: Philosophy of religion, early modern philosophy, skepticism, Fideism, religious fictionalism.

✉ Emine Göçer

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
01330, Adana, Türkiye | egocer@cu.edu.tr

✉ Nilüfer Öztürk Kocabiyik

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
01330, Adana, Türkiye | niluferozturkkocabiyik@gmail.com

Giriş¹

Erken modern dönem epistemolojisi, bilginin doğası, kaynağı ve sınırlarının felsefenin merkezine yerleştiği bir dönüm noktasına işaret eder. Bu dönemde felsefenin bağımsız bir alanı olarak şekillenmeye başlayan epistemoloji; metafizik ve ontoloji gibi köklü disiplinlerden daha geç bir tarihte kavramlaştırılmış ve terim olarak 17. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlamıştır (Woleński, 2004, s. 3). Epistemolojinin bu yükselişi, iki temel akımın kesişiminde gerçekleşmiştir: aklın hakikate ulaşmadaki yetersizliğini vurgulayan fideizm ve aklın bu yetersizliğini sistematik olarak sorgulayan şüphecilik. Bu iki akım, erken modern düşüncede bir uzlaşma zemininde buluşarak dönemin entelektüel krizlerine özgün bir yanıt üretmiştir.

Epistemolojinin bir disiplin olarak güçlenmesi, yalnızca bilimsel devrimin getirdiği yeni arayışlardan değil, aynı zamanda o döneme damgasını vuran dinî çalkantılardan da beslenmiştir. Reform ve Karşı-Reform hareketlerinin sonucunda dinî otoritenin güç kaybına uğraması ve kutsal metinlerin farklı biçimlerde yorumlanması, bilginin üzerine inşa edileceği sarsılmaz bir temele duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu arayış, antik Pironcu şüpheciliğin öne çıkan temsilcisi Sextus Empiricus'tan miras kalan ve 16. yüzyılda Michel de Montaigne'in *Raymond Sebond'un Savunusu* (*Apologie de Raymond Sebond*) adlı eseriyle yeniden felsefenin gündemine taşıdığı "hakikatin ölçütü problemi" olarak bilinmektedir (Chisholm, 1973, s. 12; McCain, 2014). Bu problem, ilk olarak teolojik tartışmalarda kendini göstermiş, ardından Richard Popkin'in ifadesiyle "Pironcu kriz"e yol açarak bilginin imkânını da sorgulama konusu yapmıştır (Popkin, 2003, s. xxiv; Perler, 2004, s. 210). Dinî bilgi alanındaki ölçüt problemi, Rönesans İtalya'sının en etkili ve tartışmalı figürlerinden biri olan Dominiken rahibi ve vaiz Girolamo Savonarola'nın (1452-1498) Papalık otoritesiyle çatışması ve Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in Roma ile bağlarını koparması gibi tarihsel olaylarla somutlaşmış, bireysel vicdanın ve kişisel imanının öne çıkmasıyla kurumsal otoriteye dayalı bilgi iddiasını zayıflatmıştır (Popkin, 2003, ss. 7-8).

Bilgi için sarsılmaz bir temel arayışı skolastik geleneğe yabancı değildi; fakat bu gelenekte akıl, Kilise otoritesiyle uyumlu ve onu destekleyen bir araç olarak görülürdü. Örneğin, Thomas Aquinas (1225-1274), Aristoteles

¹ Bu çalışmada, makale yazarlarından Dr. Öğr. Üyesi Emine Göçer'in "Batı Düşüncesinde Şüphecilik ve Fideizm" adlı doktora tezinden kısmen faydalanılmıştır.

felsefesini Hristiyan dogmalarıyla uzlaştırmak imanı, inanç (*doxa*) ile kesin bilgi (*episteme*) arasında konumlandırmıştır (Reçber, 2013, s. 182). Augustine'den Aquinas'a uzanan bu egemen yaklaşım, “anlamak için inanıyorum” formülüyle özetlenebilir. Bu anlayışa göre iman, akli gerekçelendirmeden önce gelir ve aklın görevi imanın gizemlerini anlaşılır kılmaktır. Ancak 13. ve 14. yüzyıllarda felsefe ile din arasındaki bu uyum sorgulanmaya başlamış ve bu sorgulama, nominalizmin yükselişine zemin hazırlamıştır.

Nominalizm, tümellerin ve soyut kavramların ontolojik gerçekliğini reddederek bilgiyi tikel deneyimlere ve Tanrı'nın mutlak, öngörülemez iradesine dayandıran felsefi bir pozisyonudur. Bu yaklaşıma göre, nedensellik gibi metafiziksel ilkeler de dâhil olmak üzere soyut varlıklar hakkında kesin bilgiye ulaşılamaz (Cowling & Giberman, 2025). Nedensellik ilkesi kanıtlanmadığı için, Tanrı'nın varlığına yönelik geleneksel kozmolojik ve teleolojik kanıtlar da geçersiz hale gelmektedir. Metafiziğin bu şekilde bilimsel ve felsefi alandan dışlanması, akıl ile iman arasında keskin bir ayrıma yol açarak fideizme felsefi bir köprü kurmuştur (Courtenay, 1975, ss. 27-29). Dolayısıyla nominalizm, erken modern dönemde şüphecilik ve fideizmin entelektüel temellerini atan en önemli akımlardan biri olmuştur.

Skolastik felsefenin çözülüşü ve Rönesans'ın getirdiği hümanist tutumlar, çeviri faaliyetleri ve din savaşları gibi gelişmeler, Tanrı merkezli dünya görüşünden insan merkezli bir bakış açısına geçişi hızlandırmıştır (Kenny, 2017, s. 15; Burke, 2003, s. 19). Kilise otoritesinin sarsıldığı ve insan aklının potansiyeline olan güvenin arttığı bu karmaşık ortam, “şüpheci fideizm” olarak adlandırılan özgün bir felsefi duruşun doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu duruş, insan aklına duyulan aşırı güvene bir tepki olarak onun sınırlarını ve kusurlarını vurgulama ihtiyacından doğmuştur. Hristiyanlıktaki “asli günah” öğretisi, insanın akli ve ahlâkî yetilerinin doğası gereği kusurlu olduğu fikrini teolojik olarak destekleyerek felsefi şüpheciliğe olan ilgiyi artırmıştır (Erdem, 2016, ss. 181-182). Bu bağlamda akıl, yalnızca hakikate ulaşmada yetersiz değil, aynı zamanda kibre ve ahlâkî yozlaşmaya neden olabilen bir yeti olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın izleri, Desiderius Erasmus (1466-1536), Michel de Montaigne (1533-1592) ve Pierre Bayle'in (1647-1706) düşüncelerinde açıkça görülmektedir (Göçer, 2022, ss. 79-108).

Bu üç düşünürün yaklaşımlarının, kendi bağlamlarında farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Erasmus'un şüpheci fideizmi, Martin Luther ile

yaşadığı ve imanın anlaşılması güç doğası karşısında entelektüel tevazuun ve şüphenin gerekliliğini savunduğu teolojik polemiklerde şekillenmiştir (Luther, 1823; Erasmus, 1964, s. 53). Montaigne'in pozisyonu, doğal teolojinin iddialarını Pironcu şüphecilikle çürüttüğü ve imanı akıldan tamamen ayırdığı *Raymond Sebond'un Savunusu* içerisinde mevcuttur (Popkin, 1960, ss. 46-47). Pierre Bayle ise din savaşlarının yıkımına tanıklık etmiş bir düşünür olarak, anlaşılamayan dinî dogmaları akılla temellendirmeye çalışmanın toplumsal çatışmalara yol açtığını savunmuş ve bunun yerine hoşgörü temelinde, pratik bir iman anlayışı önermiştir (Bayle, 1963, s. 37).

Bu çalışmanın temel tezi, Erasmus, Montaigne ve Bayle tarafından temsil edilen şüpheci fideizmin, çağdaş bir felsefi kavram olan “dinî kurgusalcılık” (*religious fictionalism*) perspektifinden okunabileceğidir. Dinî kurgusalcılık, dinî önermelerin doğruluğuna inanmaksızın, onları hayatı düzenleyen, ahlâkî bir çerçeve sunan veya toplumsal uyum sağlayan faydalı “kurgular” olarak kabul etme tutumudur. Bu iddiayı temellendirmek için şüpheci fideistlerin kullandığı iki temel unsura odaklanılacaktır: Tanrı'nın bilinemezliğini vurgulayan “değilleyici (*apophatic*) söylem” ve imanı bir inanç veya bilişsel bir durumdan ziyade bir güven ve bağlılık eylemi olarak gören “inanç-temelli olmayan (*non-doxastic*) iman modeli”. Bu çerçevede, kavranamaz iman ilkelerini ve bilişsel bir inanç gerektirmeyen iman savunusunu benimseyen şüpheci fideizmin, dinî kurgusalcı bir yorumu ne ölçüde desteklediği tartışılacaktır.

Makale üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, erken modern felsefeyi şekillendiren Pironcu kriz ve hakikat ölçütü problemi, Hristiyan düşüncesi üzerindeki etkileriyle birlikte incelenecektir. İkinci bölümde, Erasmus, Montaigne ve Bayle'in şüpheci fideist pozisyonları ve aralarındaki nüanslar incelenecektir. Son bölümde ise, dinî kurgusalcılık kavramı tanımlanacak ve şüpheci fideizmin değilleyici (*apophatic*) ve inanç-temelli (*doxastic*) olmayan iman anlayışları aracılığıyla kurgusalcı bir söylem olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği gündeme alınacaktır.

Şüphecilik ve fideizm arasındaki ilişkiyi detaylı bir araştırmayla ortaya koyan kişi, felsefe tarihçisi Richard Popkin'dir (1923-2005). Eseri *The History of Scepticism*'in (1960) ana fikri modern dönemdeki şüphecilerin pek çoğunun fideist olduğudur. Fakat *şüpheci fideizm* terimi ilk kez, *God and Skepticism* (1983) adlı eserinde, Terence Penelhum (1929-2020) tarafından

kullanılmıştır. Popkin ve Penelhum'un ardından bu alanda pek çok çalışma², yapılmakla birlikte bilhassa şüpheli fideizm konusunda en etkili şahıslar bu ikisidir.

Popkin, fideizm ve şüpheli fideizm arasında net bir ayrım yapmadan, erken modern dönemdeki fideist düşünürlerin şüphelilikten derinden etkilendiğini belirtir. Bu düşünürleri "Augustineci" ve "Kierkegaardcı" olmak üzere iki ana gruba ayırmaktadır (Popkin, 2003, s. xxii). Augustineci geleceği takip eden fideistlerin, diğer gruba kıyasla akli tamamen reddetmediğini, aksine inanca giden yolda akla da bir rol tanıdığını vurgular. Popkin ayrıca, günümüz Roma Katolik Kilisesi'nin fideizmi akıl karşıtı ve sapkın bir görüş olarak görmesine karşın, Protestan düşüncesinin daha ılımlı yaklaşımını kendine daha yakın bulduğunu ifade eder (Popkin, 2003, s. xxii).

Penelhum ise şüpheli fideistler arasında daha ayrıntılı bir sınıflandırma yaparak bu düşünürlerin ayırt edici özelliklerine dikkat çeker. Şüpheli fideizmi "konformist (*uyumcu*)" ve "evanjelik (*çoşkululu*)" olmak üzere iki kategoriye ayırır. Ona göre, konformist şüpheli fideistler, aklın yetersizliği karşısında mevcut dinî geleneklere ve toplumsal uzlaşmaya uymayı savunur. Erasmus, Montaigne ve Bayle'i bu kategoride değerlendirir ve onların iman konusunda evanjeliklere göre daha şüpheli bir duruş sergilediğini belirtir. Evanjelik şüpheli fideistler ise aklın sınırlarını ve yetersizliğini, kişiyi tutkulu bir iman "sıçrayışına" yönlendiren bir araç olarak görürler. Blaise Pascal (1623-1662) ve Søren Kierkegaard'ı (1813-1855) bu ikinci gruba dâhil eder (Penelhum, 1983, ss. 15-16). Biz ise Blaise Pascal'ın şüpheli fideist olarak değerlendirilemeyeceğini, ancak Erasmus, Montaigne, Bayle, David Hume (1711-1776) ve Søren Kierkegaard'ın bu kategoride incelenebileceğini savunuyoruz. Fakat bu makale kapsamında yalnızca 16. ve 17. yüzyıl dönemindeki şüpheli fideizm ele alınacak ve çalışma, bu döneme ait üç düşünürle sınırlandırılacaktır. Aynı zamanda Penelhum'un konformist şüpheli fideistleri olarak da bilinen bu düşünürlerin, uyum temelli bir imanı benimsemelerinden hareketle, dinî kurgusalcılıkla ortak noktası daha açık şekilde gösterilebilecektir.

² Şüpheli fideizm hakkında yapılan çalışmalar için bkz. (Bogdanovski, 2006; Cardoso, 2010; Hanson, 1993; Hoopes, 1951; James, 1962; Machuca, 2024; Pritchard, 2021).

1. PİRONCU KRİZ VE HAKİKATİN ÖLÇÜTÜ PROBLEMİ

Erken modern felsefedeki entelektüel kırılmaların başında, etkisini 16. yüzyıla kadar sürdüren Akademik şüpheciliğin yerini Pironcu şüpheciliğe bırakması gelir. Bu değişim, Sextus Empiricus'un (ykl. 160-210) *Pyrrhonicusluğun Esasları* (*Pyrrhōneioi Hypotypōseis*) adlı eserinin 1562'de Latinceye çevrilmesiyle tetiklenmiş ve Pironculuk, dönemin felsefi ve teolojik tartışmalarının merkezine yerleşmiştir (Perler, 2004, s. 215). Antik Yunan'da Pyrrhon tarafından temelleri atılan ve Empiricus tarafından sistemleştirilen bu felsefi duruş, dogmatik bilgi iddialarını temelden reddeder. Pironculuğun nihaî amacı, yargıyı askıya alarak ulaşılan zihinsel dinginlik, yani *ataraxia*'dır. Bu amaca ulaşmak için herhangi bir iddia ve onun karşısının eşit derecede güçlü delillere sahip olduğunu gösteren *isostheneia* (delillerin denkliği) ve bu denklik durumunda kesin bir yargıya varmaktan kaçınmayı ifade eden *epoché* (yargıyı askıya alma) olmak üzere iki temel yöntem kullanılır.³

Pironcu şüpheciliğin bu araçları (*epoché*, *isostheneia*, *ataraxia*), 16. ve 17. yüzyılların teolojik mücadeleleri için, deyim yerindeyse entelektüel cephanelik haline gelmiştir. Fideist düşünürler, aklın iman karşısındaki yetersizliğini kanıtlamak için Pironcu yöntemleri benimsemiş ve bu sayede şüphecilik ile imanı uyumlu bir pozisyonda birleştirerek "şüpheci fideizm" olarak bilinen yaklaşımı oluşturmuşlardır. Bu entelektüel ittifakın arkasındaki itici güç, Reform ve Karşı-Reform hareketlerinin yol açtığı derin teolojik çatışmalardır.

Bu teolojik mücadelenin merkezinde, Protestan Reformu'nun temel taşı olan *sola scriptura* (yalnızca Kutsal Kitap) ilkesi yer almaktadır. Protestanlar, Hristiyanlık hakikatlerinin yegâne kaynağının Kutsal Kitap olduğunu ve her inananın onu okuyarak bireysel olarak doğruya ulaşabileceğini savundular (Matytsin, 2007, s. 11). Bu iddia, hakikatin ölçütünü Kilise'nin kurumsal otoritesinden alıp bireyin vicdanına ve yorumuna devrediyordu. Bu durum, bin küsur yıllık geleneği ve otoriteyi savunan Katolik Kilisesi için doğrudan bir meydan okumaydı. Katolikler, Kutsal Kitap'ın içeriğinin Protestanların iddia ettiği kadar açık olmadığını, farklı yorumların

³ Pironcu şüphecilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Arslan, 2008, ss. 437-454; Cevizci, 2009, ss. 155-160; Kenny, 2017, ss. 203-205; O'Brien, 2019, ss. 62-66).

kaçınılmaz olarak çatışma ve anarşiye yol açacağını ileri sürdüler. İşte bu noktada Pironcu şüphecilik, Karşı-Reformcular için bir sığınağa dönüştü.

Katolik düşünürler, Protestanların bireysel yorum iddialarını çürütmek için şüpheli argümanları kullandılar: Eğer her birey Kutsal Kitap'ı farklı yorumluyorsa, bu durum karşıt argümanların denkliğini (*isostheneia*) göstermez mi? Bu kadar çok çelişkili yorum karşısında, hangi yorumun doğru olduğuna dair kesin bir yargıya varmak mümkün müdür? O halde yapılması gereken, bireysel akılla yargıda bulunmaktan kaçınmak (*epoché*) ve toplumsal huzuru (*ataraxia* benzeri bir sükûnet) korumak adına Kilise'nin otoritesine sığınmaktır. Teslis, enkarnasyon gibi akılla kavranması imkânsız dogmalara yönelik rasyonel sorgulamalar, toplumsal düzeni bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu yaklaşım, imanı korumak adına aklı askıya almayı öneren şüpheli fideizmin temel mantığını oluşturur. Bu pozisyonu benimseyen düşünürler arasında Desiderus Erasmus (1466-1536), Michel de Montaigne (1533-1592) ve Pierre Bayle (1647-1706) öne çıkmaktadır (Matytsin, 2007, ss. 1-13).

Bu "Pironcu kriz", erken modern dönemde iki zıt entelektüel yola ayrıldı. Bir yanda, yukarıda açıklanan ve imanı rasyonel eleştiriden korumak için şüpheciliği bir kalkan olarak kullanan şüpheli fideizm vardı. Bu yolun en önemli erken dönem temsilcisi Erasmus'tur. Diğer yanda ise, dogmaları ve yerleşik otoriteyi sorgulamak için aklı ve eleştirel düşünceyi kullanan ve kendi rasyonel ölçütlerini oluşturmaya çalışan bir akılcı tepki ortaya çıktı. Bu ikinci yolu ise Miguel Servetus (1509-1553) ve Sebastian Castellio (1515-1563) gibi düşünürler temsil etmiştir.⁴

Karşı-Reformcu olarak bilinen Erasmus,⁵ dini hakikatler için rasyonel bir ölçüt bulma çabasının boşuna ve tehlikeli olduğuna inanarak, şüpheli

⁴ Dini önermelerde ölçüt arayışı, erken modern dönemde etkili olan dinî şüpheciliğin sadece fideizme neden olmadığını gösterir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Gorham, 1997; Hickson & Lennon, 2014).

⁵ Erasmus'un Reformasyon'daki konumu, onu basit bir kategoriye sokmayı zorlaştırır; zira kendisi hem Kilise'deki yozlaşmanın keskin bir eleştirmeni hem de Protestan bölünmesinin kararlı bir karşıtıdır. Başlangıçta Kilise reformu çağrıları, bazı Katolikler de dâhil olmak üzere pek çok kişi tarafından Luther'in habercisi olarak görülmesine yol açsa da, Erasmus'un temel amacı her zaman Hristiyan dünyasının birliğini diyalog ve uzlaşma yoluyla korumak olmuştur. Luther ile yollarının ayrılması, sadece teolojik değil, aynı zamanda felsefi bir kopuşu yansıtır: Luther'in Kutsal Kitap'ın bireysel yorumuna dayanan mutlak kesinlik iddiasına karşılık, Erasmus fikrî tevazu, şüpheciliği ve Kilise geleneğinin otoritesini

argümanları imanı aklın saldırılarından korumak için bir araç olarak kullanmıştır. Bu durum, onu Reformun öncüsü Martin Luther ile doğrudan bir çatışmaya girmesine neden olmuştur. Luther, hakikatin ölçütünü Kilise otoritesinden alıp Tanrı'nın lütfuyla aydınlanan bireysel vicdana ve Kutsal Kitap'a dayandırırken, Erasmus ve diğer Karşı-Reformcular bu yaklaşımın dinî bir anarşiye yol açacağını savunmuştur. Erasmus için, teslis gibi Hristiyanlığın temel dogmaları akılla kavranabilir veya temellendirilebilir değildir. Bu tür gizemler karşısında aklın yapabileceği en doğru şey, Pironcu bir tavırla yargıyı askıya almak ve Kilise'nin otoritesine sığınmaktır. Bu yolla hem bireysel zihin huzuru hem de toplumsal sükûnet korunacaktır (Erasmus, 2002, ss. 8-10). Onun bu tutumu, Pironcu felsefedeki, hakikati bilmenin imkânsız olduğu durumlarda toplumsal uzlaşıya ve göreneklere uymanın erdem olduğu fikriyle paralellik göstermektedir. Erasmus için şüphecilik, akli sınırları içinde tutarak imana yer açan meşru bir felsefî zırrıhtır.⁶

Pironcu krizden doğan ikinci yol ise, şüpheciliği imanı korumak için değil, tam tersine dogmaları rasyonel bir eleştiri süzgecinden geçirmek için kullanan akılcı tepkidir. Bu yaklaşımın en radikal ve dikkat çekici örneklerinden biri, İspanyol hekim ve ilahiyatçı Michael Servetus'tur. Servetus, teslis ve aslı günah gibi öğretilerin Kutsal Kitap'ta bulunmadığını ve sonradan eklenmiş akıl dışı yorumlar olduğunu iddia ederek hem Katolik hem de Protestan teolojisine meydan okumuştur. Bu radikal rasyonalizmi, yerleşik dogmaların temellerini sarstığı için büyük bir tepkiyle karşılanmış ve Servetus, John Calvin'in de onayıyla, 1553 senesinde Cenevre'de yakılarak öldürülmüştür (Bıyık, 2005, ss. 57-58).

savunmuştur. Özellikle Kutsal metinlerin herkes tarafından kolayca anlaşılabilmesi fikrini reddetmiş; aklın çözemediği dogmatik konularda bireysel yargıya değil, Kilise'nin tarihsel uzlaşısına sığınmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu fideistik ve gelenekçi tutumu, reformist eleştirilerine rağmen Katolik Kilisesi'ni terk etmeyi reddetmesi, onun Protestan Reformu'nun karşısında Karşı-Reform hareketinin ılımlı kanadında konumlandığı anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Rummel & MacPhail, 2024).

⁶ Luther'in iman yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çil, 2012, ss. 114-119). Luther'in bir Hristiyan'ın şüpheci olabileceği fikrini dehşetle karşılaması ve imanın kesin bir güvene dayanması gerektiğini savunarak Erasmus'u şüphecilikten vazgeçirmeye çalışması hakkında bkz. (Luther, 1957; Popkin, 2003, ss. 7-8).

Sebastian Castellio ise bu akılcı yolu metodik bir felsefeye dönüştürmüştür. Ona göre, dinî inançların tamamı aynı kesinlik düzeyinde değildir. Bazı inançlar (Tanrı'nın varlığı gibi) akılla kavranabilir ve kesin, bazıları (teslisin doğası gibi) şüpheyeye açıktır. Dolayısıyla yapılması gereken, Erasmus gibi akıllı tamamen devre dışı bırakmak değil, aksine akıllı bir ölçüt olarak kullanarak, şüpheyeye açık olanla kesin olanı birbirinden ayırmaktır (Popkin, 2003, ss. 11-12). Bu anlamda Castellio, şüpheciliği dogmaları sorgulamak ve dinî hakikat için rasyonel bir temel inşa etmek amacıyla bir epistemik yöntem olarak kullanmıştır.

Görüldüğü üzere, erken modern dönemde hakikatin ölçütünün KİLİSE'den bireye kayması, birbiriyle taban tabana zıt iki büyük tepki doğurmuştur. Bir yanda, aklın bireysel kullanımının yaratacağı kaos ve çatışmadan endişe duyan, bu nedenle Pironcu şüpheciliği iman ve geleneği korumak için muhafazakâr bir kalkan olarak kullanan şüpheci fideizm yükselmiştir. Diğer yanda ise, insanın bilişsel yetilerine güvenen, akıllı ve eleştirel sorgulamayı dinî de kapsayacak şekilde hakikate ulaşmanın yegâne yolu olarak gören rasyonalist bir akım güçlenmiştir. Bu iki akım arasındaki gerilim, modern felsefenin temel dinamiklerinden birini oluşturacaktır.⁷

Erken modern epistemolojisinde Pironcu etkinin ve hakikat ölçütü arayışının ortaya çıkardığı genel sonuçlar bu şekilde özetlenebilir. Şimdi bu etkilerin şüpheci fideist düşünörlere yansımalarını inceleyebiliriz.

2. ERASMUS, MONTAIGNE VE BAYLE'DE ŞÜPHECİ FİDEİZM

Şüpheci fideizmin hareket noktası, dinî inanç önermelerinin, klasik teolojinin iddia ettiğı gibi rasyonel ve epistemik gerekçelerle temellendirilemeyeceğidir. Onlara göre, aklın süzgecinden geçirildiğinde, Hristiyanlığın temel dogmaları çelişkilerle dolu görünür. Tam bu noktada Pironcu şüphecilik, bu düşünörlere için bir yöntem olarak devreye girer. Pironcuların, çelişkili iddialar karşısında kesin bir inanca varmak yerine, toplumun gelenek ve göreneklerinden ibaret olan "görünümlere" uymayı tercih etmesi gibi, şüpheci fideist de aklın çözemediğı dogmatik meselelerde yargıyı askıya almayı ve KİLİSE'nin yerleşik otoritesine ve pratiğine uyum sağlamayı

⁷ Erken modern dönemde rasyonalizm ve şüpheciliğın ortaya çıkış süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Popkin, 1993b). Popkin, erken modern dönemde ortaya çıkan şüphecilik ve fideizmin, ateizmin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı veya ateizmin habercisi olduğı görüşündedir. Bkz. (Popkin, 1993a).

en makul yol olarak görür. Bu tavır, imanı temellendirmeye çalışan rasyonalist ve empirist projelere yönelik derin bir güvensizlik içermektedir. Şüphe, aklın iddialarının yetersizliğini göstermek için araçlaştırılır ve bu yolla iman, aklın yargı alanının dışına taşınarak korunmuş olur.

Bu geleneğin öncüsü olarak kabul edilen Erasmus, imanı, aklın sınırlarını aşan ilahî gizemlere yönelik bir bağlılık olarak tanımlar. Ona göre teslis ve enkarnasyon gibi dogmalar, insan zihninin kavramasının mümkün olmadığı sırlardır. Bu sırları rasyonel argümanlarla halka açıklamaya kalkışmak, onların basit ve samimi inançlarını tehlikeye atmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Erasmus, Kutsal Kitap'ta anlaşılması güç pasajlar olduğunu kabul eder ve bu tür konuları ısrarla sorgulamanın büyük bir günah olduğuna inanır. Tanrı'nın mutlak kavranamazlığı ve insanın bilişsel zayıflığı karşısında en doğru tavrın, mütevazı bir sessizlik ve saygı olduğunu savunur (Erasmus, 2002, ss. 8-10). Nitekim Luther ile olan meşhur tartışması da bu noktadan alevlenmiştir. Erasmus, Kutsal Kitap'taki "Onun hükümleri kavranamaz." (Romans 11:33, Psalm 145:3, Psalm 147:5 (*The Holy Bible*, 2017)) ifadesini Tanrı'nın doğasına atfederken, Luther bu yorumu Tanrı'yı bilinemez kılan bir şüphecilik olarak değerlendirmiştir (Luther, 1823). Erasmus, her ne kadar dogmalara sarsılmaz bir bağlılık gösterse de inancın bu tür spekülâtif gizemlerden ziyade ahlâkî bir yaşam pratiğiyle özdeşleştirilmesinin daha az tartışmalı ve daha güvenli bir yol olduğunu düşünür. Onun bu tutumu, mezhepsel çatışmaların yarattığı kaosa karşı Pironcu bir "aldırmazlık", yani hakikatin ne olduğu konusundaki kesin yargıdan kaçınarak mevcut dindarlığı sürdürmeye olanak tanıyan pratik bir bilgelik olarak yorumlanabilir.

Şüpheli fideist geleneği daha sistematik bir felsefî eleştiriye dönüştüren isim ise Michel de Montaigne'dir. *Apologie de Raymond Sebond* adlı meşhur denemesinde, insan aklının kibrine yönelik en kapsamlı Pironcu eleştirilerden birini sunar. Montaigne, Sebond'un doğal teolojisine, yani akli kullulara Tanrı'nın varlığını kanıtlama çabasına iki temel itiraz yöneltir. Bunların ilki, imanın insan aklının bir ürünü değil, bütünüyle Tanrı'nın lütfunun bir eseri olduğu yönündeki fideist tezdır. İkincisi ise, insan aklının bu tür metafizik hakikatleri kanıtlamakta doğası gereği âciz ve güvenilmez olduğu yönündeki şüpheli tezdır. Montaigne'in, "ben ne bilebilirim?" sorusuyla özetlediği felsefesi, aklın bizi kesinliğe değil, sonsuz bir şüpheye

götürdüğünü iddia eder. Ona göre, en iyi Tanrı, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz Tanrı'dır. Bu derin bilinemezlik, hem antik şüpheli gelenekten hem de Kilise Babalarının insanın sınırlılığı ve Tanrı'nın aşkına dair vurgularından beslenir. Bu entelektüel çıkmaz karşısında Montaigne'in önerdiği çözüm, Pironcu bir uyumluluktur: Aklın bir hakikat ölçütü sunmadığı bir dünyada yapılacak en makul şey, içinde yaşanılan toplumun geleneklerine ve göreneklerine (yani Katolik Kilisesi'nin kabul ve önerilerine) kayıtsızca uymaktır. Bu "konformist şüphelilik", onun inancının samimiyeti hakkında süregiden tartışmalara yol açsa da, pozisyonunun özü, rasyonel bir temeli olmayan iman, pratik bir bağlılık ve agnostisizmle birleşmesidir (Montaigne, 2011, ss. 140-149, 214-215, 297-301; Popkin, 2003, s. 47; Vázquez, 2015, ss. 8-10, 12-30).

Şüpheli fideizmin en radikal ifadeleri Pierre Bayle'in kaleminden çıkmıştır. Bayle, Erasmus ve Montaigne'nin ima ettiği iman-akıl ayrılığını, mutlak bir çatışma ve uzlaşmazlık olarak formüle etmiştir. Ona göre, felsefe kullanılan eleştirel akıl, kaçınılmaz olarak imanın temellerini çürütür. Bayle, meşhur formülasyonu, "dinî açıdan doğru olan bir şeyin, rasyonel açıdan yanlış olabileceğini" ve hatta olması gerektiğini savunur. Bu iddiasını, Hristiyan dogmalarını aklın temel ilkeleriyle karşılaştırarak temellendirir: Teslis dogması, birin aynı anda üç olamayacağını söyleyen özdeşlik ilkesiyle çelişir. Komünyon ayinindeki, İsa'nın bedeninin ekmek ve şarapta mevcut olması inancı, bir bedenin aynı anda birden fazla yerde olamayacağı fizik ilkesine aykırıdır. Aslı günah dogması ise, bir kişinin işlemediği bir suçtan dolayı cezalandırılmasının adaletsiz olduğu mantık ilkesini ihlal eder. Fakat Bayle için bu paradokslar birer zayıflık değil, imanın doğasının ta kendisidir. İnsanları bir dine bağlayan şeyin gerekçelendirilmiş inançlar olmadığını, bunun yerine yetiştirilme tarzı ve Tanrı'nın akıl dışı lütfu olduğunu ileri sürer (Bayle, 1963, ss. 24-37, 1965, ss. 199-201; James, 1962, ss. 308-310). Bu yaklaşım, Tanrı'nın mutlak kavranamazlığına dayanan ve Erasmus ile Montaigne'de de izleri görülen bilinemezci teolojinin sonuçlarından biridir.

Bu üç düşünür, farklı yollardan da olsa, imanı epistemik yargı alanının dışına taşımıştır. Onların felsefesinde iman, "doğruluğuna inandığım bir önermeler bütünü" olmaktan çıkıp; "hakkında kesin bilgiye sahip olamam da bağlı kalmayı seçtiğim bir yaşam biçimi ve toplumsal pratik" haline

gelir. Bu dönüşüm, yani imanın bilişsel içeriğinin askıya alınıp pratik işlevinin öne çıkarılması, şüpheci fideizmi, dinî kurgusalcılık tartışması için son derece verimli bir zemin haline getirmektedir.

3. DİNİ KURGUSALCILIK BAĞLAMINDA ŞÜPHECİ FİDEİZM

Şüpheci fideizmi genel fideizmden ayıran temel özellik, onun, iman ile akıl arasındaki karşıtlığı kanıtlamak için sistematik olarak şüpheci argümanları kullanmasıdır. Bu yaklaşım, özellikle rasyonel imanı, yani inanç önermelerinin gerekçelendirildiği teolojik projeyi çürütmeyi hedefler. Şüpheci fideistlere göre, Hristiyan öğretileriyle asıl uyumlu olan iman modeli, rasyonel kanıtlara dayanan “epistemik iman” değil, tam aksine bu temellerden yoksun olan, hatta doğası gereği şüpheyi barındıran “epistemik-olmayan” bir imandır. Tanrı’nın varlığı ve sıfatları hakkındaki bilgimizin temelden yetersiz olduğu fikri, onları, şüphenin imanı zayıflatan bir unsur değil, aksine onu mümkün kılan doğru bir koşul olduğu sonucuna ulaştırır.

Bu anlayışta iman, bir önermenin doğruluğuna dair onay olmaktan çıkar; bilinmez olana yönelik bir güven, teslimiyet ve bağlılık eylemine dönüşür. Onlara göre hakiki iman, bildiğimiz bir şeye inanmaktan ziyade, bilmediğimiz ve şüphe barındıran bir gizeme inanmaksızın güvenmektir. Şüpheci fideizmde, doğruluğu kabul edilmeyen şüpheli bir öğretiye, sırf toplumsal düzeni korumak ve ahlâkın bozulmasını önlemek gibi işlevsel nedenlerle bağlı kalmak, meşru ve sürdürülebilir bir tutum olarak görülür. İncanın doğruluğu kabul edilmeden, onun pratik faydaları için benimsenmesi, bu felsefi duruşu modern bir kavram olan dinî kurgusalcılık (*religious fictionalism*) ile güçlü bir semantik ilişki içine sokar.

3.1. Dinî Kurgusalcılık Kavramı

Kurgusalcılık, en genel tanımıyla belirli bir söylem alanındaki (ahlâk, matematik, bilim veya din) cümlelerin doğru olduğunu değil, yalnızca faydalı olduğunu iddia eden felsefi tutumdur. Köklerini David Hume (1711-1776), Jeremy Bentham (1748-1832) ve Friedrich Nietzsche (1844-1900) felsefelerinde bulmak mümkündür. Fakat modern analitik felsefedeki yükselişi, 1980’lerde Hartry Field’ın (d. 1946) “matematiksel kurgusalcılığı” ve Bas van Fraassen’in (d. 1941) “yapısalcı empirisizmi” ile gerçekleşmiştir (Kroon, 2018, s. 5). Hatta Pironcu şüpheciliğin “inançsız yaşama” ilkesi dahi, bu yaklaşımın bir öncüsü olarak değerlendirilebilir (Eklund, 2024).

Kurgusalcılık, bir alandaki ontolojik iddialarımızın gerçeklikle örtüşüp örtüşmediğine dair derin bir şüphe ortaya çıktığında, o alandaki dilsel pratiği terk etmeden hatadan kaçınmanın bir yolu olarak önerilir. Kurgu dilinin felsefi gücü, inanmadığımız şeyler hakkında ontolojik bir taahhütte bulunmadan konuşmamıza olanak tanınmasından gelir. Örneğin, “Tek boynuzlu atların olduğu bir oyun oynayalım.” dediğimizde, oyun sırasında “Ben mor bir tek boynuzlu atım.” cümlesini kursak bile, kimse bizi tek boynuzlu atların varlığına inanmakla suçlamaz. Çünkü kurgusal bağlam, cümlenin doğruluk iddiasını askıya alır. Kurgusalcılık, bu mekanizmayı felsefi problemlere uygular: Doğruluğuna inanmasak bile, sağladığı faydalar nedeniyle bir söyleme uyum sağlamamızı ve onu kullanmaya devam etmemizi önerir (Joyce, 2023, s. 3).

Literatürde kurgusalcılığın iki ana türü bulunmaktadır: Bunların ilki olan *Devrimci Kurgusalcılık*, normatif bir tezdır. Örneğin din gibi, bir söylem alanının iddialarının yanlış olduğu sonucuna vardıldıktan sonra, bu söylemi terk etmek yerine, pratik faydaları için onu kullanmaya devam etmemizi tavsiye eder. Diğer, *Hermenötik Kurgusalcılık* ise betimleyici bir tezdır. Örneğin dindarlar gibi, belirli bir alandaki insanların, inandıklarını düşünseler bile, aslında o söylemi zaten bir kurgu gibi kullandıklarını iddia eder (Liggins, 2021; Malcolm, 2018, s. 220; Scott, 2023, s. 168).

Bu çerçeve dine uygulandığında, dinî kurgusalcılık şöyle tanımlanabilir: Dinî kurgusalıcı, (i) dinin doğaüstü iddialarının doğruluğuna inanmaz; (ii) ancak bu iddiaları ve öğretileri, sağladığı psikolojik, ahlâki ve toplumsal faydalar nedeniyle olumlu bir şekilde kabul eder ve (iii) bu dinin ritüel ve pratiklerine samimiyetle katılır. Bu pozisyon, dinî iddiaları yanlış bulsa da, din dilini ve yaşam biçimini terk etmez; aksine onu faydalı bir kurgu olarak benimser (Brock, 2020; Oppy, 2023, s. 110).⁸

3.2. Şüpheli Fideistler Dinî Kurgusalıcı Olarak Değerlendirilebilir mi?

Yukarıda bahsi geçen argümanlar, Erasmus, Montaigne ve Bayle’in şüpheli fideizmini, dinî kurgusalcılığın tarihsel bir öncüsü veya felsefi bir muadili olarak yorumlamak için sağlam gerekçeler sunmaktadır. Bu yorumu destekleyen iki temel dayanak noktası mevcuttur: Birincisi, şüpheli fideistlerin benimsediği teolojinin içeriği; ikincisi ise kullandıkları felsefi yöntemin yapısıdır. İlki için, Tanrı’nın doğasının kavranılamaz oluşu ve

⁸ Ayrıca dinî kurgusalcılığa yönelik eleştirel bir yaklaşım için bkz. (Cordry, 2010).

teslis, enkarnasyon ve asli günah gibi öğretilerin epistemik bir iddia taşımasına rağmen birtakım faydalar nedeniyle sürdürülmesi örnek verilirken; ikincisi için Pironcu şüphecilğin kullandığı inanmadan uyum sağlama tutumu gösterilebilir.

Öncelikle, şüpheli fideistlerin teolojik söylemi, kurgusalculuğun temel varsayımlarıyla güçlü bir paralellik arz etmektedir. Bunlar iki başlık altında ele alınabilir. Biri “değilleyici/apofatik teoloji” olan (*apophasis*) vurgu, diğeri “inanç-temelli olmayan” (*non-doxastic*) iman modelidir.

Bunlardan, Tanrı’yı mutlak anlamda aşkın, kavranamaz ve bilinemez olarak tanımlayan apofatik teolojik vurgu, dinî dilin gerçekliği harfiyen temsil etme kapasitesini temelden askıya alır. Buna göre, apofatik teoloji, epistemolojik bir içeriğe sahiptir. Fakat apofatik teoloji sadece epistemolojik değil, ontolojik ve semantik bir anlamı da içerir. Bu ayrımlar dikkate alınarak apofatik geleneğe epistemik ve semantik çerçevede değinilecektir.

Apofatik gelenek, geç antik dönemden Orta Çağ’a kadar etkili olmuş bir teolojik ve felsefi yaklaşım olarak öne çıkar. Bu geleneği benimseyen düşünürler, Tanrı’nın özünün ne kavramsal düşünceyle ne de dil aracılığıyla tam anlamıyla ifade edilemeyeceğini savunurlar. Apofatik düşüncenin en önemli erken temsilcilerinden biri, 5. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Dionysius’tur. Dionysius’a göre, Tanrı hakkında konuşmak imkânsızdır; O’nun ne bir adı ne de bilgisi vardır ve insan aklıyla idrak edilemez. Dionysius, Tanrı’nın karanlık ve aydınlık, yanlış veya hakikat gibi kavramsal karşıtlıkların ötesinde yer aldığını; iddia ve inkârın sınırlarını aşan bir varlık olduğunu belirtir (Dionysius, 1987, s. 141). Bu bağlamda, “Tanrı iyidir” veya “Tanrı her şeyi bilir” gibi önermeler doğruluk taşımamaktadır; bunun yerine Tanrı’nın insan tarafından kavranamayacağı vurgulanmaktadır.

Dionysius, Tanrı hakkında konuşulamayacağı konusunda katı bir apofatik vurguya sahipken çağdaş düşünürlerden Scott, apofatik söylemi daha modern, kurgusalci ve pragmatik bir söylem olarak ele alır. Ona göre apofatik söylemde, Tanrı’yı temsil eden dinî ifadeler tamamen karşı çıkılmaz, O’nun doğası hakkında konuşmanın zorunlu olduğu kabul edilir ve nitelikleri üzerine yapılan konuşmaların çeşitli pragmatik faydaları ortaya konur. Örneğin, bu ifadeler erdemli davranışların teşvik edilmesinde kullanılabilir ve dindar bireylerin daha ciddi hatalardan uzak durmasına yardımcı olur. Buradan hareketle, Tanrı’nın doğası ile ilgili cümlelerin apofatik

biçimde ifadesi, kurgusal söylemin dinî inanç temelinde bir tezahürü olarak yorumlanır. Scott'a göre, apofatik söylemi benimseyenler, Tanrı'nın doğasına dair cümlelerin sistematik olarak yanlış olduğunu ve bu tür cümlelere inanılmaması gerektiğini savunur. Bununla birlikte, söz konusu ifadeler yanlış olsa bile Tanrı'yı temsil eden cümlelerin sürekli olarak kullanılmasına izin verirler; çünkü bu dil hem vazgeçilmezdir hem de pragmatik açıdan yararlıdır. Dinî söylemin bu yönü, hakikat normlarına göre düzenlenmemelidir. Hedef cümleler, kutsal metinlerde yer aldıkları veya en azından onlarla uyumlu oldukları ve önerilen ahlaki, entelektüel ve manevi faydaları destekledikleri için onaylanmalıdır (Scott, 2023, ss. 180-181).

Scott, apofatik söylemin dinî kurgusalcılığın bir örneği olarak değerlendirebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, bazı dinî ifadeler paradoksal veya çözülemez bilmeceler niteliğindedir; Tanrı, Tanrı'nın sıfatları ve ahiret inancı gibi temel öğretilerin tamamı veya bir kısmı tam anlamıyla kavranamasa da bu öğretiler dinî ve ahlâki düşüncüyü besleyen güdüleyici ve yaratıcı unsurlar olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda, söz konusu öğretiler onaylandığında, bireyler ifade edilenlere epistemik anlamda inanmazlar; bunun yerine, çeşitli pratik veya pragmatik gerekçelerle bu öğretilerin faydalı olduğunu düşünürler (Scott, 2023, s. 181). Scott'a göre, Berkeley de bu yaklaşımı benimseyenler arasındadır. Berkeley, inananların lütuf, asli günah, teslis ve ahiret gibi temel doktrinel iddiaların çoğunu kavrayamadıklarını savunur. Ona göre, lütuf fikri "tüm fikirlerin mükemmel bir boşluğunu veya yoksunluğunu" temsil etmektedir. Ancak lütuf öğretisine sahip olmak, kişinin lütfun mahiyetini anlamasını gerektirmez. Lütufla ilgili bir cümleyi onaylamak, "kötü alışkanlıkları ortadan kaldıran ve iyi alışkanlıkları geliştiren bir ilke olarak" arzu edilen pratik bir etki yaratabilir; fakat bu etki çoğu zaman tam olarak anlaşılmaz. Dolayısıyla, bu görüşü savunanlar Hristiyan öğretilerine epistemik anlamda inanmazlar; zira bu öğretilerin ne ifade ettiğini anlamamaktadırlar. Bunun yerine, bu öğretilere yönelik inanç, bilişsel bir zeminden ziyade irade ve duygulara dayalı bir bağlılık biçiminde ortaya çıkmakta ve incelikli teorilerden ziyade kutsal yaşamlar üretmektedir (Berkeley, 2019, s. 1082).

Scott'tan farklı olarak Oppy, apofatik söylemin dinî kurgusal bir söylem olarak değerlendirilemeyeceğini savunur ve bu ilişkilendirmeye karşı çıkar. Oppy'ye göre, apofatik teoloji Tanrı'nın içsel nitelikleri hakkında

dilin yetersizliğini öne sürerken, Tanrı'nın varlığını, iyiliğini, ilişkisel niteliklerini ve ahiret öğretisini ciddiyetle ele alır. Bu yaklaşımda, apofatik söylem dinî önermelerin yanlış fakat faydalı olduğu iddiasını içermez; aksine, inanç temelli bir perspektif sunar. Oppy, Scott'un apofatik söylemde "yanlış ama faydalı" özelliklerin bulunduğu yönündeki görüşünün kurgusalcılıktan türetildiğini düşünmektedir. Ona göre, apofatik söylem inanç içerirken, kurgusalcılık ise inancı dışlar (Oppy, 2023, ss. 118-123).

Apofatik teolojinin Tanrı'nın varlığından ziyade ilişkisel nitelikleri konusunda bir bilinmezlik içerdiği noktasında Oppy'nin görüşü haklılık payı taşımaktadır. Bu durumda, apofatik teolojinin öngördüğü söylem ile dinî kurgusalcının söylemi arasındaki farkın ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Oppy, dinî kurgusalcılığı tanımı ve kapsamı açısından üç grupta sınıflandırmaktadır.

(a) Dinî kurgusalcılığı, belirli bağlamlarda bir *-miş gibi yapma* (*make-believe*), *rol yapma* ya da *sanki-öyleymiş-gibi davranma* pratiği olarak anlayan yaklaşımlar.

(b) Dinî kurgusalcılığı, her bağlamda *-miş gibi yapma*, *rol yapma* ya da *sanki-öyleymiş-gibi davranma* olarak gören yaklaşımlar.

(c) Dinî kurgusalcılığı, "eleştirel" bağlamlar dışındaki tüm bağlamlarda dinsel iddiaları **"inanç-temelli olmayan kabul"** (*non-doxastic acceptance*) olarak anlayan yaklaşımlar (Oppy, 2023, s. 116).

Oppy, dinî kurgusalcılığın bütün biçimlerini eleştirmekle birlikte, arada sırada "dalıp-çıkma" (*dipping in*) olarak adlandırdığı (a) seçeneğini sınırlı bir dinî kurgusalcılık olarak tutarlı ve yaşanabilir bulmaktadır. Bu noktada, Oppy ile Scott arasında önemli bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Scott, Tanrı, Tanrı'nın sıfatları ve ahiret gibi inançların kavranamazlığına rağmen işlevsel olarak kabul edilmesini dinî kurgusalcılığın bir örneği olarak değerlendirirken; Oppy, bu tür kabullerin kurgusalcılığın sınırları içinde kaldığını ve apofatik söylemle özdeşleştirilemeyeceğini savunur (Oppy, 2023, s. 122). Oppy'ye göre, apofatik söylemde Tanrı'nın sıfatları ve ahiret hakkındaki inançların kavranamazlığı epistemolojik bir iddia niteliğindedir; bu inançların kurgusal olarak kabul edilmesi ise epistemik bir tavır değildir. Kendi apofatik tanımına göre, kişi kavranamaz inançlara gerçekten inanabilir. Oysa burada gözden kaçan husus, Tanrı hakkında kurulan ifadelerin O'nun doğasını ifade etmekte yetersiz kalması durumunda, bu ifadelere "doğru"

oldukları anlamında inanmanın da mantıksal olarak imkânsız hale gelmesidir. Buna rağmen Oppy, bilişsel ve dilsel yetersizliğin inanmayı imkânsız kılmayacağını kabul eder.

Sonuç olarak, Oppy'nin apofatik teolojiyi dinî kurgusal bir söylem olarak kabul etmemesinin temelinde, apofatik söylemin bir inanç içermesi, dinî kurgusalcılığın ise inancı dışlaması yatmaktadır. Oppy'nin yaklaşımında, “apofatik söyleme sahip bir kişi, kavranamaz/bilinemez bir *p* önermesine doğruymuş gibi inanabilir.” Buna karşılık, Scott'un önerdiği apofatik söylemde ise, “bir kişi, kavranamaz/bilinemez bir *p* önermesine, önermenin yanlış olduğunu kabul ederek hâlâ ona inanıyormuş gibi yaşayabilir.” Her iki durumda da epistemik sonuca inanç (örneğin, Tanrı'nın sıfatlarının kavranılamazlığı) reddedilmekte, ancak pragmatik veya işlevsel açıdan faydalı olan sonuca yönelim gerçekleşmektedir. Sonuç olarak, Oppy'ye kıyasla, Scott'un apofatik teolojiyi dinî kurgusal bir söylem olarak değerlendirmesi, dinî dilin doğruluk iddiasından ziyade işlevsel ve pragmatik kullanımına ortak bir vurgu yapması bakımından makul ve tutarlı görünmektedir. Şüpheli fideistler açısından değerlendirildiğinde apofatik söylem, Tanrı'nın sıfatlarının kavranılamazlığı yönüyle metafiziksel açıdan ön plana çıkacak bir dinî kurgusalcılık olarak kendini gösterecektir.

Apofatik söylemin dışında, şüpheli fideizmin dinî kurgusal olarak yorumlanmasında etkili ikinci yaklaşım “inanç-temelli olmayan” (*non-doxastic*) iman modelidir (Alston, 1996; Audi, 2011; Bishop, 2007; Buchak, 2012; Göçer, 2021; Howard-Snyder, 2013; Kvanvig, 2013; McKaughan, 2013). İnanç temelli olmayan iman modelini savunanlara göre iman için inanç-temeline ihtiyaç yoktur yeter ki iman sahibi doğruluk değerini dışlayacak şekilde imanın içeriğini -Telsis, enkarnasyon ve asli günah gibi- inanmaksızın kabul etsin. Çağdaş düşünürlerce savunulan bu iman modeline göre, haklı çıkarım ve doğruluk değeri taşıyan inanç önermeleri yerine şüphe içeren tutumlar önerilir. Şüphe içeren ve önermesel inancı dışlayan bu iman modeli, şüpheli fideizmin formülünün çağdaş yorumu niteliğindedir.

Dolayısıyla, metafizik düzeydeki ‘apofatik Tanrı anlayışı’ ve epistemik düzeydeki ‘inanmadan iman etme yaklaşımı’, şüpheli fideist söylemin, dinî kurgusal bir çerçevede değerlendirilmesi için yeterli zemini oluşturmaktadır.

İkinci olarak, şüpheci fideistlerin kullandıkları felsefi yöntemin yapısını oluşturan Pironcu şüphecilik, kurgusalcı tutumun mantıksal yapısıyla birebir örtüşmektedir. Her inancın karşısına eşit güçte bir karşı inancın konulabilmesi (*isostheneia*), dinî dogmaların rasyonel olarak temellendirilemez ve doğruluk değerlerinin belirlenemez olduğu fikrine karşılık gelir. Bu, kurgusalcının doğruluk iddiasından vazgeçmesiyle aynı bağlama sahiptir. Çelişkili deliller karşısında inancı ve yargıyı askıya alma pratiği (*epochê*), kurgusalcının dinî önermelerin doğruluğuna inanmaktan kaçınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Hakikati bilme iddiasından vazgeçip toplumun yerleşik gelenek ve göreneklerine inanmadan, uyum sağlayarak ulaşılan huzur hali (*ataraxia*), kurgusalcının dinî pratiklere, sağladığı psikolojik, sosyal, ahlâki faydalar için katılmasıyla tam bir uyum içindedir.

Dolayısıyla, hem benimsedikleri teolojinin içeriği (bilinemezci/değilliyici ve inanç-temelli olmayan iman) hem de bu teolojiyi savunmak için kullandıkları felsefi yöntemin (Pironculuk) yapısı göz önüne alındığında, şüpheci fideistlerin dinî kurgusalcı olarak kabul edilmesi için güçlü ve çok yönlü gerekçeler bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu makalede, erken modern dönemde şüpheci fideizmin doğuşu, tarihsel kökenleri ve kavramsal yapısı incelenmiştir. Pironcu şüpheciliğin yeniden dolaşıma girmesiyle felsefenin merkezine oturan “hakikatin ölçütü sorunu”, epistemik bir güven krizini tetiklemiş; bu kriz, aklın mutlak bilgi üretme yetisine yönelik radikal bir kuşkuculuğu beraberinde getirmiştir. Reformasyon’un yarattığı teolojik kaos ile birleşen bu entelektüel ortam, imanı rasyonel temellendirme çabasından kurtaran ve aklın sınırlarını vurgulayan şüpheci fideizmin ortaya çıkışı için verimli bir zemin hazırlamıştır.

Erasmus, Montaigne ve Bayle üzerinden incelenen şüpheci fideist eğilimler, farklı felsefi vurgularla şekillenmiş olsalar da ortak bir hedefte birleşmişlerdir: İnsan aklının sınırlı bilişsel yetilerini ortaya koyarak, iman alanını epistemik doğrulama normlarından özerkleştirmek ve şüphecilığe başvurmak. Erasmus, hümanist bir perspektifle aklın metinleri yorumlamadaki yanılabilirliğine dikkat çekerek ılımlı bir şüpheci fideizmin yolunu açmıştır. Montaigne, bireysel deneyimlerin ve yargıların göreceliğini sergileyerek rasyonel temellendirme projesini askıya almış ve imanı varoluşsal bir güven

eylemi olarak yeniden konumlandırmıştır. Bayle ise, aklın kendi ilkeleriyle teolojik dogmaları çürüttüğünü sistematik olarak göstererek epistemik kesinliğin imkânsızlığını kanıtlamış ve imanı, aklın iflas ettiği noktada kaçınılmaz bir sığınak olarak temellendirmiştir. Bu üç düşünür, farklı yöntemlerle de olsa, imanı rasyonel doğrulama süreçlerinden kopararak onu inanç-temelli (*doxastic*) bir zorunluluk olmaktan çıkarmıştır.

Makalede ayrıca, şüpheli fideizmin, çağdaş din felsefesindeki dinî kurgusalcılık kavramıyla olan derin kesişimi ortaya konulmuştur. İnanç sistemlerini epistemik doğruluk iddiası taşımayan işlevsel çerçeveler olarak gören kurgusalcılık, şüpheli fideizmin tutumuyla büyük ölçüde örtüşür. Bu bağlamda, şüpheli fideistlerin benimsediği değilleyici teoloji (*apophatic theology*) ve inanç-temelli olmayan (*nondoxastic*) iman anlayışı, bilişsel iddiaların askıya alındığı ancak pratik ve varoluşsal bağlılığın sürdürüldüğü bir tür “sınırlı dinî kurgusalcılık” olarak yorumlanabilir. Onlar, imanı “bilgiye eşlik eden bir inanç” olmaktan çıkarıp “pratik kabule dayalı bir yönelim” olarak yeniden tanımlamışlardır.

Bu çalışmada, erken modern dönem şüpheli fideizm tarihsel, epistemolojik ve teolojik dönüşümlerin düğümlendiği bir kavramsal ağ çerçevesinde analiz edilerek birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Pironcu kriz ile dinî kurgusalcılık arasındaki felsefi süreklilik görünür kılınarak, iman-bilgi ilişkisine dair çağdaş tartışmalara tarihsel bir derinlik kazandırılmaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın kapsamı Erasmus, Montaigne ve Bayle ile sınırlandırılmış olup, şüpheli fideizmin Hume ve Kierkegaard gibi sonraki düşünürlerde aldığı biçimler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca bu makale, iki gelenek arasında doğrudan tarihsel bir etkileşim olduğunu iddia etmek yerine, kavramsal bir benzerlik ve analogi kurmayı hedeflemiştir. Bu sınırlılıklara rağmen çalışma, 16. yüzyıl şüpheliliği ile 20. yüzyıl din felsefesi arasında bir köprü kurarak, iman-akıl-şüphe üçgeninin anlaşılmasına yönelik alternatif bir yorum imkânı sunma gayesine sahiptir.

Kaynaklar

- Alston, W. (1996). Belief, Acceptance, and Religious Faith. İçinde J. Jordan & D. Howard-Snyder (Ed.), *Faith, Freedom, and Rationality* (ss. 3-27). Rowman & Littlefield.
- Arslan, A. (2008). *İlkçağ Felsefe tarihi 4: Helenistik Dönem Felsefesi, Epikürosçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Audi, R. (2011). *Rationality and Religious Commitment*. Oxford University Press.
- Bayle, P. (1963). *The Great Contest of Faith and Reason* (K. sandberg, Çev.). Frederick Ungar Publishing Co.
- Bayle, P. (1965). *Historical and Critical Dictionary* (R. Popkin & C. Brush, Çev.). The Bobbs Merrill Company.
- Berkeley, G. (2019). *Complete Works*. Delphi Classics.
- Bıyık, M. (2005). Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine John Calvin ve Cenevre Modeli. *Dini Araştırmalar*, 8(22), 41-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4459/61473>
- Bishop, J. (2007). *Believing by Faith: An Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief*. Oxford University Press.
- Bogdanovski, M. (2006). Skeptical Fideism in Hume's Dialogues Concerning Natural Religion. *Theoria*, 49(4), 71-92. <https://doiserbia.nb.rs/Article.aspx?id=0351-22740604071B>
- Brock, S. (2020). Religious Fictionalism and Pascal's Wager. İçinde B. Armour-Garb & F. Kroon (Ed.), *Fictionalism in Philosophy* (ss. 207-237). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190689605.003.0011>
- Buchak, L. (2012). Can It Be Rational to Have Faith? İçinde J. Chandler & V. S. Harrison (Ed.), *Probability in The Philosophy of Religion* (ss. 225-246). Oxford University Press.
- Burke, P. (2003). *Montaigne* (C. Atila, Çev.). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Cardoso, S. (2010). On Skeptical Fideism in Montaigne's Apology for Raymond Sebond. İçinde Neto (Ed.), *Skepticism in the Modern Age* (ss. 71-82). Brill.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları.
- Chisholm, R. M. (1973). *The Problem of the Criterion*. <https://philpapers.org/rec/CHITPO-12>

- Cordry, B. S. (2010). A critique of religious fictionalism. *Religious Studies*, 46(1), 77-89. <https://doi.org/10.1017/S0034412509990291>
- Courtenay, W. J. (1975). Nominalism and Late Medieval Religion. İçinde C. Trinkaus (Ed.), *The Pursuit of Holiness in Late Medieval and Renaissance Religion* (ss. 26-66). Brill. https://brill.com/downloadpdf/edcollchap/book/9789004477414/B9789004477414_s006.pdf
- Cowling, S., & Giberman, D. (2025). *Nominalism in Metaphysics*. <http://seop.illc.uva.nl/entries/nominalism-metaphysics/>
- Çil, A. (2012). Martin Luther'in İman ve Vahiy Anlayışı. *Eskiyeni*, (25), 115-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/issue/37051/426395>
- Dionysius, P. (1987). *Pseudo-Dionysius: The Complete Works* (C. Luibhéid & P. Rorem, Çev.). Paulist Press.
- Eklund, M. (2024). Fictionalism. İçinde E. N. Zalta & U. Nodelman (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/fictionalism/>
- Erasmus, D. (1964). Handbook of the Militant Christian (J. Dolan, Çev.). İçinde *The Essential Erasmus*. Meridian.
- Erasmus, D. (2002). *Discourse on Free Will: Erasmus-Luther* (E. Winter, Ed. & Çev.). Continuum.
- Erdem, E. (2016). *Varlıktan Tanrı'ya: İbn Sînâ'nın Metafizik Delili*. Endülüs Yayınları.
- Gorham, G. (1997). Early Modern Philosophical Theology in Great Britain. İçinde C. Taliaferro & P. Quinn (Ed.), *A Companion to Philosophy of Religion* (ss. 124-132). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444320152.ch13>
- Göçer, E. (2021). Doksastik Olmayan İman Modeli, İnanç ve Şüphe. *Dicle İlahiyat Dergisi*, 6-20.
- Göçer, E. (2022). *Batı Düşüncesinde Şüphelilik ve Fideizm*. Ankara Üniversitesi.
- Hanson, D. J. (1993). *Fideism and Hume's Philosophy*. Peter Lang.
- Hickson, M. W., & Lennon, T. M. (2014). The Rise of Religious Skepticism in the Seventeenth Century. İçinde D. Kaufman (Ed.), *The Routledge Companion to Seventeenth Century Philosophy* (ss. 563-582). Routledge.

- Hoopes, R. (1951). Fideism and Skepticism During the Renaissance: Three Major Witnesses. *The Huntington Library Quarterly*, 14(4), 319-347. <https://doi.org/10.2307/3816548>
- Howard-Snyder, D. (2013). Propositional faith: What it is and what it is not. *American Philosophical Quarterly*, 50(4), 357-372.
- James, E. D. (1962). Scepticism and Fideism in Bayle's Dictionnaire. *French Studies*, 16(4), 307-323. <https://doi.org/10.1093/fs/XVI.4.307>
- Joyce, R. (2023). Introduction: Fictionalism- Moral, Religious, Hermeneutic, Revolutionary. İçinde R. Joyce & S. Brock (Ed.), *Moral Fictionalism and Religious Fictionalism*. Oxford University Press.
- Kenny, A. (2017). *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi: Modern Felsefe'nin Yükselişi* (V. Uzundağ, Çev.; 1. bs, C. 3). Küre Yayınları.
- Kroon, F. (2018). *A Critical Introduction to Fictionalism* (S. Brock & A. J. McKeown-Green, Ed.). Bloomsbury Academic.
- Kvanvig, J. L. (2013). Affective Theism and People of Faith. *Midwest Studies In Philosophy (Wiley-Blackwell)*, 37(1), 109-128. (90469351). <https://doi.org/10.1111/misp.12003>
- Liggins. (2021). *Fictionalism*. Oxford Bibliographies. <https://www.oxford-bibliographies.com/display/document/obo-9780195396577/obo-9780195396577-0034.xml>
- Luther, M. (1823). *De Servo Arbitrio or The Bondage of the Will* (H. Cole, Çev.). Christian Classics Eternal Library. <https://ccel.org/ccel/luther/bondage/bondage>.
- Luther, M. (1957). That These Words of Christ 'This is My Body,' etc., Still Stand Firm Against the Fanatics. İçinde H. T. Lehmann (Ed.), *Luther's Works* (C. 37). Fortress Press.
- Machuca, D. E. (2024). Skeptical Theism, Fideism, and Pyrrhonian Skepticism. *Bollettino Della Società Filosofica Italiana*, 242(2), 7-29.
- Malcolm, F. (2018). Can Fictionalists Have Faith? *Religious Studies*, 54(2), 215-232. <https://doi.org/10.1017/S0034412517000063>
- Matytsin, A. M. (2007). *Skepticism and Belief in Early-Modern France: The Fideism of Bishop Pierre-Daniel Huet*. University of Pennsylvania.
- McCain, K. (2014). Problem of the Criterion. İçinde *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/problem-of-the-criterion/>

- McKaughan, D. J. (2013). Authentic Faith and Acknowledged Risk: Dissolving the Problem of Faith and Reason. *Religious Studies*, 49(1), 101-124. <https://www.cambridge.org/core/journals/religious-studies/article/authentic-faith-and-acknowledged-risk-dissolving-the-problem-of-faith-and-reason/765CEBE9C75B8365021E683A1E0E5504>
- Montaigne, M. D. (2011). *Denemeler* (E. Sunar, Çev.; C. 2). Say Yayınları.
- O'Brien, J. (2019). Pyrrhonism. İçinde J. Jennings & M. Moriarty (Ed.), *The Cambridge History of French Thought* (ss. 62-66). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316681572.007>
- Oppy, G. (2023). Religious Fictionalism. İçinde R. Joyce & S. Brock (Ed.), *Moral Fictionalism and Religious Fictionalism* (s. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198881865.003.0006>
- Penelhum, T. (1983). *God and Skepticism: A Study in Skepticism and Fideism*. D. Reidel Publishing Company.
- Perler, D. (2004). Was There a Pyrrhonian Crisis in Early Modern Philosophy? A Critical Notice of Richard H. Popkin. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 86(2). <https://doi.org/10.1515/agph.2004.009>
- Popkin, R. (1960). *The History of Skepticism from Erasmus to Descartes*. Van Gorcum.
- Popkin, R. (1993a). Introduction: Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. İçinde R. Popkin & A. Vanderjagt (Ed.), *Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004246867_002
- Popkin, R. (1993b). Scepticism and Modernity. İçinde T. Sorell (Ed.), *The Rise of Modern Philosophy: The Tension Between the New and Traditional Philosophies from Maciavelli to Leibniz* (ss. 15-32). Clarendon Press.
- Popkin, R. (2003). *The History of Skepticism: From Savonarola to Bayle*. Oxford University Press.
- Pritchard, D. (2021). Quasi-Fideism and Sceptical Fideism. *Manuscripta*, 44(4), 3-30. <https://doi.org/10.1590/0100-6045.2021.v44n4.dp>
- Reçber, M. S. (2013). Akıl ve İman. *Din Felsefesi*, 175-223.
- Rummel, E., & MacPhail, E. (2024). Desiderius Erasmus. İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/erasmus/>

- Scott, M. (2023). Religious Fictionalism: Strategies and Obstacles. İçinde R. Joyce & S. Brock (Ed.), *Moral Fictionalism and Religious Fictionalism*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/55708/chapter-abstract/434111773?redirectedFrom=fulltext>
- The Holy Bible*. (2017). Holmen Bible Publishers. https://csbible.com/wp-content/uploads/2018/03/CSB_Pew_Bible_2nd_Printing.pdf
- Vázquez, M. (2015). *The Skepticism of Michel de Montaigne*. Springer International Publishing.
- Woleński, J. (2004). The History of Epistemology. İçinde I. Niiniluoto, M. Sintonen, & J. Woleński (Ed.), *Handbook of Epistemology* (ss. 3-54). Springer Netherlands.

Öz: Bu çalışma, erken modern felsefede şekillenen şüpheci fideizmi tarihsel kökenleri, epistemik temelleri ve dini kurgusalcılıkla ilişkisi bağlamında incelemektedir. Akıl ile iman arasındaki gerilimi şüpheci argümanlarla destekleyen bu yaklaşım, özellikle erken modern Katolik düşüncesinde belirginleşmiştir. Pironcu şüpheciliğin yeniden gündeme taşıdığı “Pironcu kriz” ve “hakikat ölçütü problemi”, fideizmin doğuşunda belirleyici olmuştur. Erasmus, Montaigne ve Bayle gibi temsilciler, imanın gizemlerinin akıl yoluyla kavranamayacağını, ancak şüpheci bir tutumla savunulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre akılla gerekçelendirme çabası kaçınılmaz olarak şüpheciliğe yol açacağından, iman alanında akıl devre dışı bırakılmalıdır. Bu yaklaşım, inancı gerekçelendirilmiş değil, toplumsal uyumu destekleyen pragmatik bağlilik olarak konumlandırmıştır. Bu noktada çalışma, şüpheci fideist söylemin dini kurgusalcılıkla olan derin ilişkisini sorgulamaktadır. Pironcu şüphecilikten miras alınan “inanmadan yaşama” ilkesi ile imanın “kavranamazlığı” öğretisinin birleşimi, dinin hakikat iddiasından ziyade, işlevsel bir çerçeve olarak kabul edildiği kurgusal bir tavırla örtüşmektedir. Makale, şüpheci fideizmin tarihsel ve epistemik boyutlarını aydınlatarak ve onu dini kurgusalcılık bağlamında semantik açıdan değerlendirerek literatüre önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din felsefesi, erken modern felsefe, şüphecilik, Fideizm, dini kurgusalcılık.

